

ממצא הזכוכית מנונה עין מרוזב

אליה לسطר

קבוצה קטנה של כלי זכוכית באזור בית הקברות, ומן התקופה הרומית המאוחרת והתקופה הביזנטית הקדומה, המאות ה'–ד' לס"נ (וינטר 2013). מכלול גדול של כמה מאות כלי זכוכית נמצא בצד תמר, והוא מתוארך מהמאה ה' עד המאה ה'–ה' לס"נ (Erdmann 1977). מערבה שם, בניצנה ובאשקלון, נמצא שתי קבוצות של כלי זכוכית המתוארכות למאות ה'–ה' לס"נ (Harden 1962; Katsnelson 1999) יש להוסיף את כלי הזכוכית מהסקר בדרום סיני (Gorin-Rosen 2000), שזמן התקופה הביזנטית המאוחרת והתקופה האומית, ובקוצה של כלי זכוכית מן המאות ה'–ה' לס"נ בראשיה/א-תור שבמערב סיני (Shindo 2004; 2005).

גם מזרחה לירדן, בג'ירש, פורסמה קבוצה גדולה של כלי זכוכית מן התקופות הביזנטית המאוחרת – האומית (Meyer 1988; Dussart 1998), וכלי נוספים פורסמו מסקר אזור העיר הדרומי וצפון-

מזרח הערבה מזרחה לירדן (Meyer 1992). להלן יוצגו מכלול הזכוכית מנונה עין מרוזב בהשוואה לכלי זכוכית מסוימים מצפון הארץ, מזרחה ודרומה, לצד אתרים מסוירה, לבנון, מזרחה לירדן ומדרום לו, ומאתרים בסיני ובפוסטאט, זאת בשל העדר מכלולים גדולים של כלי זכוכית מאזור הדרום והערבה. בסיכום יבחן תיאורן האתර בהשוואה לאתרים אחרים בערבה בכוננה, לראות בעין מרוזב חלק ממכלול התישבות כולל, מהתקופה הביזנטית המאוחרת עד ראשית התקופה העבא식ית. כלים מסוימים, כגון כס-קערה, כלים מעוטרים בציורים ובקובוקים בעלי שפה מקופלת ומשוחחת, ממשיכים להתקיים בתקופות העבא식ית והպאטמית, אולם הם אינם נזכרים כאן, שכן הם חורגים מהמסגרת הכרונולוגית של המכלול הנדון. ההשווואה הטיפולוגית שלහן מלמדת, כי כלי הזכוכית מהערבה אינם שונים במובhawk מקבוצות הכלים שמקורן באזורי במרכז הארץ ובצפונה.

בממצא כלי הזכוכית מעין מרוזב כ-400 שברים, כ-100 מהם שברי גוף שזווחה.¹ מקור השברים בשני מבנים שחפר פורת: מבנה א', מצפון למערכת א, ומבנה ג', מזרחה למערכת ב (ר' פורת תשמ"ח; ברק זה). נוסף לכלי הזכוכית נמצאו גם שברים של כלים אחרים, כלי סטיאיט, מטבעות, ושברי כלים מתקכת, המתוארכים למאות ה'–ה' לס"נ (ר' פורת תשמ"ח: 109; ברק זה).

בממצא הזכוכית שברי שפה של קערות, קבוצה גדולה של שפות וצווארים של בקבוקים, נרות כליל ושבירים אחדים של שימוש. כמו כן, נמצאו נזירים של גושי זכוכית; שברים עבים ושתוחים, השיכים בכל הנראה לדפנות של תנור מקומי לניפוי כלים זכוכית; ושני שברים של כלים שהתעוותו במהלך הכנמת, ובهما רגל של נר כליל ודופן של כל מועטר בזיכר. ממצאים אחרים אלה עשויים להצביע על ייצור כלים בישוב.

הזכוכית מופיעה בגוונים של יירוק-כחול, לצד שברים אחדים בגוני צהוב כהה, יירוק וירוק זית, והיא מוחפה בדרך כלל בבליה גירית לבנה. בכלים בסיס אחד של בקבוק מזכוכית כחולה כהה וכלים אחד מזכוכית בגוון ארגמן. כ-40 שברים מן המכלול צוירו, והם מוצגים טיפולוגית וכרונולוגית. הדיוון מהתבסס על היבטים טיפולוגיים. החומר המוצע להלן מתוארך לתקופות הביזנטית המאוחרת – האומית, ויש שברים אחדים מן המחזית השנייה של המאה ה'–ה' לס"נ.

עד כה מוכרים רק מכלולים מעטים של כלים זכוכית מאזור הערבה שזמנם שליה התקופה הביזנטית והתקופה האסלאמית הקדומה, ובhem נחל שחק (ישראל, נחליאלי ובן-מייכאל תשנ"ה) וואילות (אבנור תשנ"ח), אולם נמצאו בהם רק שברים ספורים: שני שברים מנהל שחק (ישראל, נחליאלי ובן-מייכאל תשנ"ה: 8*, אירז 22: 7 (23), ואילו מאילות-אלות (אבנור תשנ"ח: 32*–33*, אויר 14: 1–4). בחורבת כסיף שבאזור ערד נמצאה

מעובה מעט כלפי פנים, מעוגלת באש. הכלים עשויים זכוכית דקה בגוונים של זכוכית כחולה-ירוקה, ובה דרך כלל בועיות עגולות וסגלגלות. שפה מס' 5 עשויה מזכוכית בצבעי צהוב-ענבר, ועליה סימני סיבוב של הזכוכית תוך כדי הניפוח. נראה שהיא שייכת לשלב האחרון של היישוב, לצד שני שרירים אחרים שלא צוירו, העשוים מזכוכית עבה בצבעי י록-זית וצהוב.

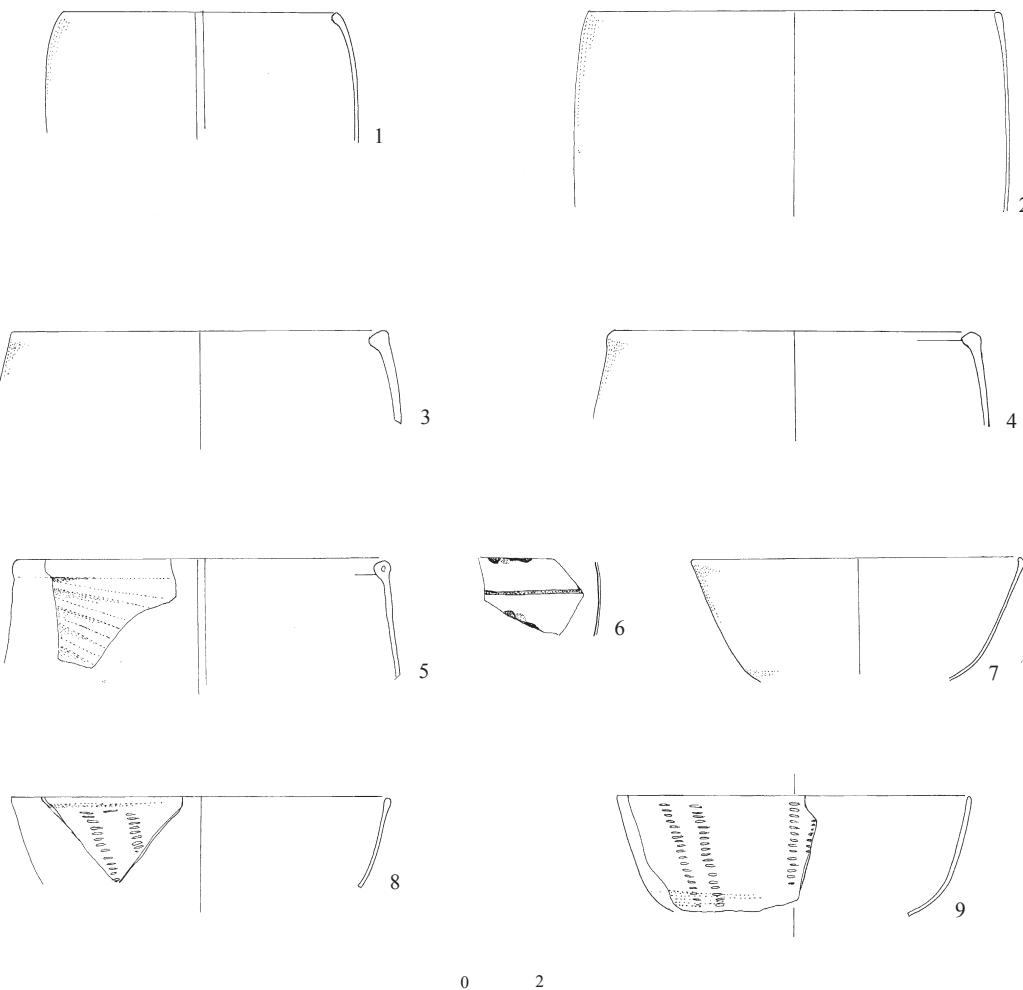
הקדורות מטיפוס זה נפוצות בתקופה האומיתית, ונמצאו באתרים דוגמת בית ירח (Lester 2004: (, טבריה (Haines 1960: Pl. 59:14 Fig. 7.1:2; Hadad 2008: 167, Pl. 5.1:1, 3; Peleg 1994: Fig.) ובית שאן (הפניות נספחות) וביות שאן (15:2; Hadad 2005: Pl. 4:78, 80, 82; Katsnelson

הממצא

קערות

הקדורות מתחארכות לתקופות הביזנטית המאוחרת והאומיתית (איור 1:4–6, 9). אחת מהן נראתה מהתkopפה העבאסית הקדומה (מס' 5).

קדורות מטיפוס כוס-קערה (איור 1:6).—נמצאו 23 שפויות השיכות לקערות מטיפוס זה; חמש מהן צוירו. ארבע קערות עשויה בנפוח הופשי (איור 1:4–5), וקערה אחת מנופחת לדפוס (איור 1:5). טיפוס זה של קערה הוא הנפוץ ביותר. גובהה של הקערות מטיפוס זה שווה לקוטרן או עליה עליו, והן מתאפיינות בדופן קמורה ובשפה

איור 1. קערות.

ה"י"א לסה"ג. דומה כי הקערות העמוקות והגדולות יותר, המופיעות בתקופה העבאסית/הfatamita, שלහן שפה מדורגת נוטה פנימה, שואבות את צורתן מטיפוס הocus-קערית. עם זאת, גודלן וחרכבה השונה של הזוכוכית, העבה והצלולה Lester 1996: Fig. (.) מזכים להן אופי אחר XVII.3:1, 2; Gorin-Rosen and Katsnelson (2005: Fig. 3:28).

1. שפת כוס-קערה. הדפנות קמורות, השפה חלקה, מעובה מעט ומעוגלת בקצת. זוכוכית דקה וביהירה בגוון תכלכל. כתמים של בליה מוכספת. קוטר: 10.7 ס"מ.

2. שפת כוס-קערה. הדפנות קמורות, השפה מעובה מעט ומוקפלת כלפי פנים. זוכוכית עבה בגוון יוק-תכלכל ובها ברועיות סגולות. קוטר: 9.9 ס"מ.

3. שפת כוס-קערה. הדפנות קמורות, השפה מעובה מעט ומעוגלת כלפי פנים. זוכוכית בגוון יוק-תכלכל ובها ברועיות עגולות וסגולות. קוטר: 9.4 ס"מ.

4. שפת קערה. הדפנות קמורות, השפה מעובה ומעוגלת כלפי פנים. זוכוכית בגוון צחכחב ובها ברועיות עגולות וסגולות. שרידי סיבוב מוט הנפה נראים בפסי צבע הזוכוכית המופיע בעוריה סיבובי ומודגשת. קוטר: 7.4 ס"מ.

5. שפת כוס-קערה. הדפנות קמורות, השפה מעוגלת ומעובה כלפי פנים. זוכוכית בגוון צחכחב ובها ברועיות עגולות וסגולות. שרידי סיבוב מוט הנפה נראים בפסי צבע הזוכוכית המופיע בעוריה סיבובי ומודגשת. קוטר: 7.4 ס"מ.

6. שבר זעיר של דופן קמורה. על השבר עיטרו בכווק בקו רוחבי או אורך, ומשני צדיו שרידים של דגמי פרח או עלים. זוכוכית דקה בגוון חום. כתמים של בליה גירית.

קערות בעלות שפה פשוكة (אייר 1:7–9). שלוש קערות מאופיינות בדופן פשוكة ושפה חלקה. קערה מס' 7 חלקה, וליה שפה מוקפלת פנימה. קערות מס' 8 ו-9 מעוטרות בציבור, בשורות אלכסוניות של קווקוים אופקיים, ולהן שפה מעט מוגנתה. דומה כי שכרים מס' 8 ו-9 מוקומם באורה קערה.

קערה בעלת שפה פשוكة מן התקופה האומית נמצאה בבית שאן (Hadad 2005: Pl. 2:31). קערה מטיפוס זה נמצאה גם בקיסריה, שם היא מתוארת לאמצע המאה ה"ז – הממחית הריאוונה של המאה הח' לסה"ג (Pollak 2003:166, Fig. 1:1, 2), וכן ברכמליה, מן התקופה האומית ומן המאות הח'–הט' Gorin-Rosen 2010: Pl. 10.1:4; Pollak (2007: Fig. 2:9, 11, 12).

קערות דומות נמצאו באתרים בעבר הירדן. דוסף מצינו כי קערות אלו התקיימו בתקופות

4 (2014: Fig. 8: 4). קבוצה של קערות מהירבת אל-שובייכה שבגליל המערבי מתחארת לתקופה הביזנטית המאוחרת ולראשית התקופה האומית, וביה גם כוס-קערית מעוטרת בציבור בקרבת הבסיס (גורין-רוזן 2002: 298; אייר 7: 52–54.). קערות מן התקופה האומית נמצאו ברמלה Gorin-Rosen 2010:215, (ובחרבת א-טהיריה (Erdmann 1977: Pl. 7:779) ואור 12–10: 2; תשס"ח [ב]: 124, אייר 3: 4). בדרום הארץ נמצאה קערה מטיפוס זה בצד תמר, והוא מתוארת מסווגת המאה ה"ג עד המאה ה"ז לסה"ג (Scanlon and Pinder-Wilson 2001: Fig. 8:a, b) בפוסטאט, והן מתוארות לשנים 800–750 לסה"ג. (Meyer 1988:213, Fig. 13:E). קערה ממזהה לרידן נמצאו קערות מטיפוס כוס-קערה בגרש (Erdmann 1977: Pl. 7:779). קערה ממזהה גם בסקר אזור העיר הדרומי Meyer והערבה הצפונית-המזרחתית בירדן (1992:132, Pl. 37: x). קערות דומות נמצאו גם בפוסטאט, והן מתוארות לשנים 800–750 לסה"ג (Scanlon and Pinder-Wilson 2001: Fig. 8:a, b). קערה מוקבוצה זו, מעוטרת בכווק, מן המאה הח' לסה"ג, נמצאה בחורבת מגדל (לדר-יעקבובSEN תשן"ד). יתכן כי שבר הדופן שבאייר 1:6, שעליו שרידי עיטור בכווק, שייך לקבוצה זו. שרידים אחדים של כלים מטיפוס הocus-קערה, השיכים לכלים שעוטרו בציור בכווק, נמצאו בשני אתרים ברמלה (גורין-רוזן תשס"ח[ב]: לוח 1:6; תשע"ג: Pollak 2007:111, ושם דין בקבוצה; Fig. 6:33). גורין-רוזן מציעה לתאר את הקבוצה לתקופה האומית ולראשית התקופה העבאסית. השפה של טיפוס זה של קערה עשויה להיות גם צינורית חיללה, כמו שפת הקערה שבאייר 1:5, המוטרת בצלע אלכסוני, בדומה לעיני-רוייט-ספל מטבריה המתוארות מסווגת המאה הח' לסוף המאה ה"י לסה"ג (Lester 2004: Fig. 7.1:3, 5). קערות מעוטרות בציבור במלחים נמצאו בפוסטאט מן המאות הט'–הט'–הט' לסה"ג (Scanlon and Pinder-Wilson 2001: Pl. 38:b–j), וכן גם באלם-מין, Lane 1937: Figs. (11:D; 12:B, C, E, F) מן המאות הט'–הט'–הט' לסה"ג. קערות מוקבוצה זו מעוטרות בחיתוך רדוד נמצאו בראיה/א-תטור, שם הרכבת הזוכוכית מציבע על תיאורן למאה הט' ואילך. ראשיתה של הקערה בתקופה הביזנטית המאוחרת והאומית, והוא מתקיים עד המאה

של דופן קערה, המעורר ביציבות מלכחים בדגם מוקווקו ובדגם מעון. על-סמן מצא זה, יתכן כי הקعروות נעשו ביישוב, שהרי טכניקת עיטור זו אינה מצריכה אלא מלכחים. פשטות השימוש במלכחים עשויה גם להסביר את תפוצת הקבוצה באתררים אחרים בארץ ובסביבתה במהלך התקופה האסלאמית הקדומה.

7. קערה בעלת דפנות פשוקות ושפה מעוגלת כלפי פנים. היזונטית בגוון צהוב בהיר וכבה בוועיות וערירות, מהופפת בבליה של עפה. קווטר: 8.5 ס"מ.

8. שבר קערית שלה שפה עוגולה ודופן קמורה. הדופן מעוטרת בשתי שורות אלכסונית ומקבילות של קווקוים אופקיים. היזונטית בגוון צהוב בהיר, מהופפת בשכבה דקה של בליה כסופה. קווטר: 11 ס"מ.

9. שבר קערית שלה שפה עוגולה ודופן קמורה. קצחו התחתון של השבר מתעלל לbijou הבסיס. הדופן מעוטרת בשני טורים קבועים של קווקוים אלכסוניים. היזונטית בגוון צהוב בהיר, מהופפת בשכבה דקה של בליה כסופה. קווטר: 11 ס"מ.

בקבוקים

בティיפוסי הבקבוקים שנמצאו בקבוק בעל שפה פשוקה (מס' 10); בקבוקים בעלי שפה מקופלת ומשוטחת (מס' 11, 12); בקבוק שלו גוף כדורי וצוואר צר (מס' 13); ובקבוקים מעוטרים בחוט על הצוואר ועל הגוף (מס' 14–18).

בקבוק בעל צוואר משפט (איור 2:10).—בקבוקים אלו אופייניים לתקופה הביזנטית המאוחרת ולתקופה האומית, אולם הם מוכרים מהמחזית הראשונה של המאה ה-ד' לס"נ (בר"ג ח"ל: 193, לוח 18: 42). בקבוק מטיפוס זה נמצא בח'ירבת אל-שובייה ותוරך לתקופה הביזנטית (גורין-רוזן 2002: איור 2:10). בטבריה (Pl. 5.5:74, 76 Hadad 2008:) ובמגדל (גורין-רוזן תשס"ב: איור 7, 6: 1, ושם דיוון והפניות) תוארכו בקבוקים דומים לתקופה האומית. בקבוקים דומים מן התקופה האומית נמצאו בבית שאן (FitzGerald 1931: Pl. 39:13; Peleg 1994:150, Fig. 15:6, 7; Hadad 2005: Pls. 8:105–107; 9:165–169; Winter 2011:348, Fig. 12.1:15) (2011:348, Fig. 12.1:15). בקבוק מטיפוס זה נמצא בקיסריה ותוරך למאות ה-ו'–ה' לסה"נ (2008: No. 230).

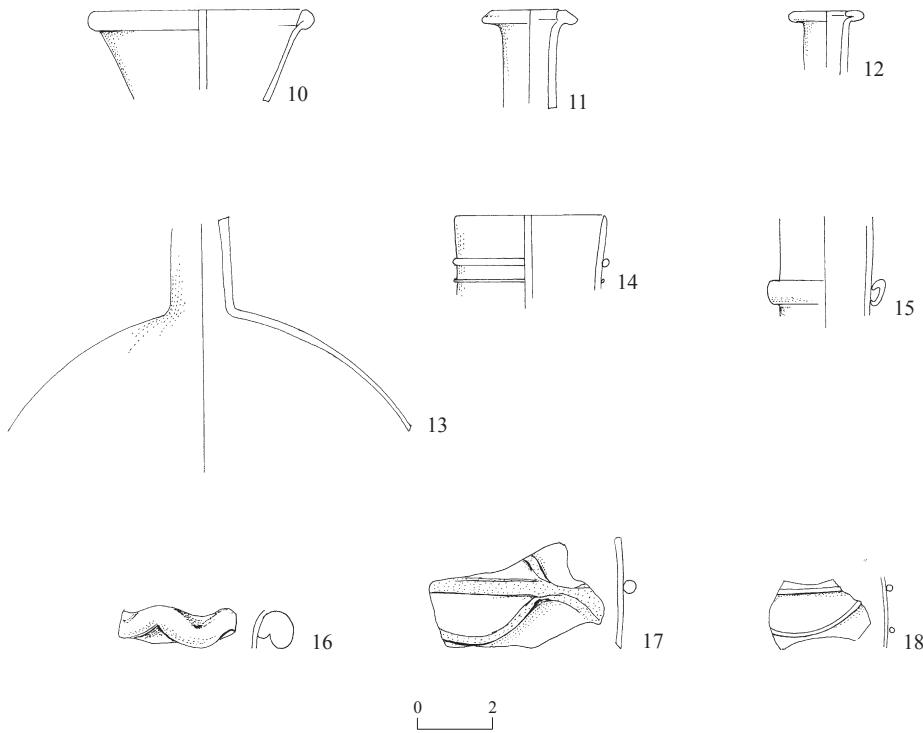
בכל היזונטית מה'ירבת טבליה (גבעת המטוס) באזורי ירושלים יש שפת בקבוק המתוארכת לשלהי התקופה הביזנטית – ראשית התקופה האומית (גורין-רוזן תשס"א: איור 2:20). באשקלון

הvizנטית, האומית והעבאאסית (Dussart 1998:60, Type BI.211, Pl. 4:2, 4, 8, 10, 16). כלים המעוטרים ביציבות מלכחים (איור 8, 9) מקבילות, למשל בחמת גדר, שם נמצא קערה מעוטרת ביציבות מוקווקו, משולב בעיגולים סגולגים, ותאריכת התקופה האסלאמית הקדומה (Lester 1997: Pl. 1:12). קערות עמוקות ביציבות בדגם מוקווקו, המשלבות דגמים גאומטריים, נפרוצות בבית שאן מאמצע המאה הח' עד המאה ה-י"א לסה"נ, וזו התקופה הגדולה בכלים המעוטרים Hadad 2005: Pls. 31:608–622; 32:623–644; 33:645–648; Winter 2011:352, Fig. 12.3:1; Katsnelson 2014:41*, Fig. 9:1–3). כלים מעוטרים ביציבות נמצאו ברמלה ברחוב מרכוס, בחפירה בקרבת המסגד הלבן, ובחפירה בדורמה של רמלה (Pollak 2007:105, Fig. 3:17; Jackson-Tal 2008:167, Fig. 6.113:4; Gorin-Rosen 2010:242–245, Pl. 10.8). שבר כלי מעוטר ביציבות נמצאה בח'ירבת א-ת'ahirah, זמנה התקופה האסלאמית הקדומה (Jackson-Tal 2012:65*, Fig. 1). דופן קערה מעוטרת ביציבות נמצאה גם בambilול מחורבת חרמשית (וינטר תשנ"ח: 176, איור 2:10).

בדרום הארץ נמצא קבוצה של קערות מעוטרות ביציבות מלכחים, המתוארכת למאות הח'–ה' לסה"נ, בנייננה (Harden 1962:80–81, Pl. 20:22, 8–9 ו-23, 27–30). קערות דומות לשברי קערה מס' 8 ו-14 (O'Hea 1992: Fig. 1–12:13, 14) נמצאו בפלה (Birden 1992: Fig. 1–12:13, 14). שבר דופן מעוטר ביציבות מלכחים בסגנון מזרחה הערבה נמצא בין עבותה בסקר העיר וצפונה–מזרחה הערבה (Meyer 1992:130–131, Pl. 37:j). קערות אלו מן התקופה העבאאסית (Whitcomb 1988:22, e, f). מן החפירות בראה/א-ת'יר עליה כי קערות אלו באثر ישנו גם חומר מן התקופה העבאאסית (Shindo 2004:51–52, Pl. 18:4; 2005:57, Pls. 12:5, 6; 17:1).

קערות מעוטרות ביציבות מלכחים נתגלו בפוסטאט, והן מתוארכות למאות ה-ט'–ה' לסה"נ, ובهن כלים אחדים המתוארכים לשנת 800 לסה"נ (Scanlon and Pinder-Wilson 2001:80–82, Pls. 38a–j).

בambilול נמצא גם שני שברי שפה ודופן של קערות מזוכחות בגוון צהוב בהיר, שדרופנויותיהם מעוטרות ברצועות אלכסוניתות של שורה כפולות של קווקוים צפופים. בשברים יש גם שבר מעות

איור 2. בקבוקים.

זיהה אותם בר"ג כשייכים לסוף התקופה הביזנטית – ראיית התקופה האומית (בר"ג תש"ל: 197; לוח 1-33: 43). לדין בהתפתחות הטיפוס ותפוצתו, ר' Lester 2004:182–185, Fig. 7.7.

בקבוקים דומים מן התקופה האומית מוכרים באטרים רבים בתחום הארץ. קבוצה גדולה של בקבוקים מן התקופה האומית נמצאה בחמת גדר (Cohen 1997: Pl. IX:1–12). בח'ירבת אל-גוריון-רוזן (Gorin-Rosen 2002: 315; Pollak 2003: 7; Hadad 2005: 23–24, Pl. 1:4–6; Winter 2011: 348, Pl. 12.1:10–14; Katsnelson 2014: 36*, Fig. 7.2, 3) מטיפוס זה נמצאו באטרים אחדים ברמלה, ובهم רחוב מרכוס, דרום רמלה ובקרבת המסגד הלבן Jackson-Tal 2008: 175, Figs. 6.115:4; 6.117:6; Gorin-Rosen 2010: 223, Pls. 10.1:13; 10.2:8; Pollak 2007: 121, Fig. 10:61, 62; Gorin-Rosen

נמצאו גם בקבוקים שלהם שפה מקופלת כלפי פנים, המתוארכים לתקופה הביזנטית המאוחרת (Katsnelson 1999: Fig. 3:8).

בקבוקים רבים מטיפוס זה נמצאו באטרים אחדים ממזרח לירדן: בגורש, מן הכנסייה הביזנטית Meyer 1988: Pl. 10:C,(T ובסמוך התאטרון הצפוני (ובמקדש זאור, וכן בכוורת ובארום-קיס, והם מתוארכים גם כן לתקופות הביזנטית והאומית Dussart 1998: 137–138, Type BX.1132 b1, Pls.) .(36:14, 17, 19; 37:3, 6

10. צוואר בקבוק שלו שפה פשוكة מקופלת פנימה. הוכוכי בגוון יrox זית, ובה בועיות זירות כדוריות וסגולות. קווטר השפה: 5.9 ס"מ.

בקבוקים שלהם שפה מקופלת פנימה ומשוחחת (איור 12, 11:2). – בקבוקים שלהם שפה מקופלת על עצמה ומשוחחת אופיניים לתקופה האומית. לבקבוקים גוף כדורי או פחוס וצוואר ישר וצר. הם עשויים מזכוכית יロקה, כהה וצלולה. בקבוקים מעין אלו נמצאו לראשונה ביריחו (Sellin and Watzinger 1913: Pl. 45; III.1, 7

מעוטר בחותם אחד עבה, חלק או מסולסל, ולעתים בדגם שרשרת המעוטר את גוף הבקבוק. צוואר בקבוק מס' 14, שלו שפה חלקה, מעוטר בחותם עבה ודק לסרג'ין בגוון הבקבוק. צוואר בקבוק מס' 15 מעוטר בחותם צינורי רחוב. צווארו העבה של בקבוק מס' 16 מעוטר בחותם עבה, מסולסל, בגוון הכלג. דופנות הבקבוקים בעלי הגוף העגול (מס' 17 ו-18) מעוטרות בדגם שרשרת שחולויתית מהובורת זו לו ביציבות; לחות גוון צהוב והכליל עשוי מזכוכית בגוון י록 בהיר.

גורין-רוזן מיחסת את עיטור הבקבוקים בחותם ישיר למאה הד' לסה"נ, ואת הופעת החותם המסולסל לתקופה הביזנטית המאוחרת (גורין-רוזן תש"ד, 61: 1, אירז 4: 1; Gorin-Rosen 1999:210, Fig. 1:20; Meyer 1988:206, Fig. 13:Y;) עד התקופה הממלוכית, עד (Hadad 2005: Pls. 39:815–821; 52:1077–1078. Cohen 1997: Pl. VI, 10–13, Pl. VII: 5; Barag 1983: Fig. 9:2; Delougaz and Haines 1960: Pl. 59, 3; Lester 1997: 434, 438, Pl. I: 4; Lester 2004:177, Fig. 7.5:52; Hadad 2005: Pl. 5.6:89 12, Nos. 225–234, Pl. 13:235–247, 259–260; Winter 2011:348–349, Fig. 12.1:16, 18

בקבוקים מעוטרים בחותם הכרוכים סביב הצוואר נמצאו ברובית האתרים המתוארכים לתקופה האומנית בתחום הארץ ובסבביה. בקבוקים מעוטרים על צווארם בחותם עבה וחותם/ים דק/ים נמצאו באתרים רבים מן התקופה הביזנטית המאוחרת והאומנית. בקבוקים רבים בעלי צוואר גלילי או פשוק, המעוטרים בחותם עבה ובחותם דקים, מן התקופה האומנית נמצאו בחמת גדר (Cohen 1997: Pl. VI, 10–13, Pl. VII: 5; Lester 1997:434, 438, Pl. I: 4; Lester 2004:177, Fig. 7.5:52; Hadad 2005: Pl. 5.6:89 12, Nos. 225–234, Pl. 13:235–247, 259–260; Winter 2011:348–349, Fig. 12.1:16, 18

בקבוקים מקובוצה זו נמצאו בחורבת חרמשית וברמלה, והם תוארכו לתקופה האומנית, המאות הח'–ט' לסה"נ (וינטראן תשנ"ח: 174; אירז 2: 12, 2; Pollak 2007:120, Fig. 9: 57

בקבר באשקלון נמצא בקבוק שצווארו מעוטר בחותם דקים ובחותם עבה לסרג'ין, המתווך מהמאה ה-ה' עד ראשית המאה ה-ז' לסה"נ (Katsnelson 1999:74*, Fig. 4:4).

מחוץ לתהום הארץ נמצאו בקבוקים רבים מעוטרים בחותם בכירות, בית המלאכה מן התקופה האומנית (Foy 2000: Figs. 18:1–35;

(and Katsnelson 2005: Fig. 3:25 מטיבוס זה נמצאו בח'ירבת א-ט'אהירה (Jackson 2012: 61*, Fig. 2:18–21 [ב] [ב], בח'ירבת עדסה גוריין-רוזן תשס"ח [ב]: 126, אירז 11, 10:2, גוריין-רוזן הפניות), בחורבת ליקית ליד אאר שבע (Gorin-Rosen תשס"ג: לוח 2: 156 (3) ובדרום סיני (Rosen 2000:236, Fig. 2:12).

במרכז סיני פורסמו בקבוקים כאלה מאוזר Shindo 2005: Pl. 17:8, המגורים בראיה/א-תורה (Scanlon and Pinder-Wilson 2001: Fig. 11a Foy 2000: Fig. 11a ביציבות, נמצא בבית המלאכה בכבירות (Brisch 2001: Fig. 20:20, 21 Dussart 1965: Abb. 43–45 1998:171–172, Type BXIII, Pl. 56:16, 17, 22, (23; Meyer 1988:197–198, Fig. 8:H, I).

11. שבר צוואר ושפה של בקבוק. צוואר ישן שלו שפה מקופלת ומשופחת. הזכוכית יロקה כהה, עבה. על הצוואר סימני סיוב מוט הניפוח. קוטר השפה: 2.6 ס"מ.

12. שבר צוואר ושפה של בקבוק. צוואר ישן שלו שפה מקופלת ומשופחת. הזכוכית בגוון י록-תכלל. שכבה דקה של בליה כסופה. קוטר השפה: 2 ס"מ.

בקבוק בעל גוף כדורי (אירז 2: 13). — בקבוק זה שייך ככל הנראה לקבוצה של בקבוקים בעלי גוף כדורי וצוואר ישן או צר; שפתם חתוכה ואינה מעוגלת באש. הבקבוק מייצג ככל הנראה גרסה קתנתית-מדדים של בקבוקים שנעודו לאחסון נזלים. בקבוק גודל-מדדים מקובוצה זו נתגלה בבית שאן Hadad 2005: Pl. 19:365 ומתווך לתקופה האומנית (Hadas 2005: Pl. 19:365) צווארי בקבוקים כאלה נמצאו בגרש ובכובברה והם מתוארכים מהמאה ה-ה' עד אמצע Dussart 1998:141, Type BX (213, Pl. 38:7, 10, 11).

13. בקבוק בעל גוף כדורי וצוואר ישן. הזכוכית בגוון י록 כהה. בועיות זעירות. מחופה בליה גירית. קוטר הגוף: כ-10 ס"מ.

בקבוקים מעוטרים בחותם (אירז 2: 14–18). — בקבוקים שחוטאים כרוכים סביב צווארים אופייניים לתקופות הביזנטית המאוחרת והאומנית. חותמי הזכוכית עשויים בגוון הכליל או בגוון טורקייז הבולט על רקע צבעו הבהיר של הבקבוק. לעיתים הבקבוק

בקבוקים דומים ממורח לירדן נמצאו בגרש, מן התקופה הביזנטית המאוחרת והאומית (Meyer 1988: Fig. 11:C, D, L, M Smith and Day 1989:114–115, Pl. 56:3).

בקבוקים מעוטרים בחותם צבועים על הגוף אופיניים לתקופה הביזנטית המאוחרת והאומית. שני בקבוקים מכלול קבר בגוש חלב תוארכו למאות הד'–הה' לס"נ (Makhouly 1939:46, Pls. 32:2f; 33:1a ; מאוחר יותר תיארך אותם בר"ג לשלהי התקופה הביזנטית (בר"ג תש"ל' 194:1, לוחות 1–22: 43 ; 1–21: 42 נמצאו באתרים מן התקופה האומית בארץ ובמצרים. בצדן הארץ נמצאו בקבוקים דומים בחמת גדר (Cohen 1997: Pl. 9:10, 11). (Hadad 2005: Pl. 14, Nos. 283–287) (Pollak 2003: Fig. 1:12) שבר בקבוק מטיפוס זה נמצא בקיסריה (Gorin-Rosen 2010:225–226, Pls. 10.1:18; 10.2:13, 14 ובח'ירבת א-ט'אהיריה מן התקופה הביזנטית Jackson-Tal 2012:65*, (Fig. 3:37 שבר גוף של בקבוק דומה נמצא באזורי ירושלים, בח'ירבת טבליה (גבעת המטוס), משליה התקופה הביזנטית והתקופה האומית (גורין-רוזן תשס"א: 87*–88*, אייר 22:2) ובח'ירבת עדסה (גורין-רוזן תש"ח[ב]: 127–126, אייר 14:2). באקלון נמצא שבר גוף של בקבוק מעוטר בחותם (Katsnelson 1999:75*, Fig. 4:6).

שבר גוף מעוטר בוגם שרשות נתגלה באזורי המגורים בראה/א-תור, והוא מתוארך קודם למאה ה' לס"נ (Shindo 2005: Pls. 17:5; 35:6). (Fig. 32:h, i – ראשית המאה ה' לס"נ) בקבוק תמים מופיע על מנורה קונית ומנורה מטיפוס כוס-קערית שמקורם בפוסטאט, המתוארכות לאמצע המאה Scanlon and Pinder-Wilson 2001: Fig. 32:h, i מטיפוס זה נמצא באוסף מוזיאון המטרופוליטן בניו יורק, ותاريכו המאה ה' – ראשית המאה ה' לס"נ (Carboni and Whitehouse 2001:110, No. 27).

14. צוואר גלייל ושפה חלקה של בקבוק מעוטרים בחותם ישר עבה ובחותם דקיק. הזוכחת יקרקה, מחופה בצדידה. קוטר הצוואר: 3.8 ס"מ.

15. בקבוק שצווארו מעוטר בחותם אופקי עבה. זוכחת צהובה-חומה. קוטר הצוואר: 2.4 ס"מ.

(19:6–31). בקבוק מטיפוס זה נמצא בגרש, והוא מתוארך לתקופה הביזנטית המאוחרת וראשית התקופה האומית (Meyer 1988: Fig. 11:H). בחלל העיר נמצאו שבר צוואר מעוטר בחותם עבה, שמתחתיו כרכום חוטים דקים; הוא מתוארך לשלהי התקופה הביזנטית והתקופה האומית (Meyer 1992: Pl. 37:S).

בקבוקים שצווארם מעוטר בחותם אופקי עבה נמצאו בעין מרזב, שבעה מהם מזוכחת בצדע כחול-ירוק או צהוב. בקבוקים מעוטרים בחותם עבה מן התקופה הביזנטית המאוחרת והאומית נמצאו בחמת גדר (Cohen 1997: Pl. VI:7–9) (Hadad 2004: Fig. 7.5:56) 2005:24–25, Pl. 13:248–257; Winter 2011:348–349, Fig. 12.1:17–20; Katsnelson 2014:38*, (Pollak 2003: Fig. 1:10) (Fig. 7:7, 8 Gorin-Rosen and Katsnelson 2005:) (Jackson 2012:61*, Fig. 2:25 בקייסריה (Fig. 3:26) ובחרבת א-ט'אהיריה (Tal 2012:61*, Fig. 2:25 בקבוקים מעוטרים בחותם באשקלון ובמצד תמר Katsnelson 1999: Fig. 4:2, 3; Erdmann 1977:) (Pls. 4:371; 5:514, 516, 517 בגרש, נמצא בקבוק מעוטר בחותם, המתוארך לתקופה הביזנטית המאוחרת/האומית (Meyer 1988:207, Fig. 11:L).

בקבוקים מעוטרים בחותם גלי מז התקופה האומית נמצאו בצדן הארץ, למשל בחמת גדר (Cohen 1997: Pl. 8:16, 17 Hadad 2008: Pl. 17:1, 17, 5.6:92) (Hadad 2008: Pl. 1:8–29*, אייר 30:1) ובבית שאן (גורין-רוזן תשס"ב: 1:8–29*, אייר 2005:25, 261–277; Winter 2011:349, Fig. 12.1:19, 20; Katsnelson 2014:38*, Fig. 7:7, 8 וכן בח'ירבת אל-שוביכה במערה מס' 1 (גורין-רוזן 2002:61, אייר 30:1, 2002:62, אייר 7).

בקבוקים דומים במרכז הארץ נמצאו בצרפתן אל-ח'יראב, נס-צינונה, ותاريיכם מן המאה ה' עד המאה ה' – ראשית הרasonsה של המאה ה' לס"נ (גורין-רוזן תש"ד: אייר 1 (4:1); ברמלה Pollak 2007:120, Fig. 9:55; Gorin-Rosen 2010:224, (Pls. 10.1:14; 10.2:12) (וין-טרנסנץ, אייר 176:3, אייר 13, 2012:61*, Fig.) (Jackson-Tal 2012:61*, Fig. 2:22–24) ובראש אבו מערוף (פסגת זאב מורה), שם תוארך הטיפוס לתקופה הביזנטית ולראשית התקופה האסלאלמית (Gorin-Rosen 1999:210,) (213, Fig. 1:20).

התקופה הביזנטית המאוחרת/ראשית התקופה האומית (Meyer 1988:216, Fig. 13:Z). שתי מקבילות לשפה זו מן התקופה האומית נמצאו Dussart 1998:70, Type BI.5131,(.) בצרפת וברגנס (Pl. 8:4). נר-קערה נמצאה בסקר הע'ו, ותאריכו בתקופה האומית (Meyer 1992: Pl. 37:g).

19. נר-קערה בעל דפנות אלכסונית ושפה מקופלת חזча ומטה. זוכנית בהירה בגוון צהבהב. קוטר: 7.8: ס"מ.

20. נר-קערה בעל דופן אלכסונית ושפה שטוחה מקופלת חזча ומטה. זוכנית בגוון חחול-ירוק ועליה כתמי בליה כסופה. קוטר השפה: 8 ס"מ.

21. נר-קערה בעל דופן אלכסונית ושפה שטוחה מקופלת חזча ומטה. זוכנית יוקה בהירה, מהופה בצמידה של עפר. קוטר השפה: 7 ס"מ.

22. נר-קערה בעל שפה מקופלת חזча ומטה. הזוכנית דקה בגוון כחול בהיר ועליה כתמי בליה חומה וכוספה. קוטר: 14.6 ס"מ.

נרות-קערה שליהם שלוש ידיות אוזן (איור 3:23). — נרות מטיפוס זה מוכרים לנו מן התקופה הביזנטית עד התקופה הפאטמית (בר"ג תש"ל: Crowfoot and Harden 1931: 12:40; Pl. 30:40, 41 המתווארכות לתקופה העבאשית הקדומה) 2004:195, Fig. 7.11:131, 132; Hadad 2008: Pl. 5.8:120–123. ידיות של נרות מטיפוס נר-קערה מן התקופה האומית נתגלו גם בבית שאן (Hadad 1998: Fig. 1; Katsnelson 2014:33*, Fig. 6:1, 2. במוינו הארץ נמצאו נרות מטיפוס זה ברומלה, מן התקופה האומית וראשית התקופה העבאשית Pollak 2007:114, Fig. 7:38; Gorin-Rosen) 2010:221–222, Pl. 10.1:11, 12 בראש אבו מערוך (פסגת צאב מזרחה), נמצאה נר-קערה המתוארך לתקופה הביזנטית (Gorin-Rosen 1999:212, Fig. 2:27, ור' שם דיוון והפניות). שני נרות-קערה המתווארכים לתקופה הביזנטית נמצאו בח'ירבת טבליה (גבעת המטוס) (גורין-רוזן תשס"א: 91*, איור 3:32, 31:3).

בדרום הארץ, באשקלון, נמצאו נרות מטיפוס זה בשכבות המילוי של קבר רומי, והם מתווארכים לעומת הה'—ה' לסה"ג (Katsnelson 1999: Fig. 5:1–3). נרות שליהם שלוש ידיות נמצאו בניצנה וברחובות בנגב, והם מתווארכים לעומת הה'—ה' Harden 1962:84, Pl. 20:47; Patrich (1988:134, Pl. XII:5 במאמר, וזמן סוף המאה הג' עד תחילת

16. שבר של חותם מסולסל, עבה, המעוד צוואר של בקבוק. זוכנית בגוון יוק-תכלול.

17. שבר גוף של בקבוק מעוטר בחוטים היוצרים דגם שרשרת וחוט החוצה את הדוגמים באמצעות ציבוט בחיבור בין החוטים. הזוכנית בגוון יוק-תכלול ולחוטים גוון חום-צהוב.

18. שבר חלק מרכזיו של בקבוק מעוטר בדגם שרשרת וחוט החוצה את הדוגם. הזוכנית בגוון צהוב והחותם בגוון חום-צהוב.

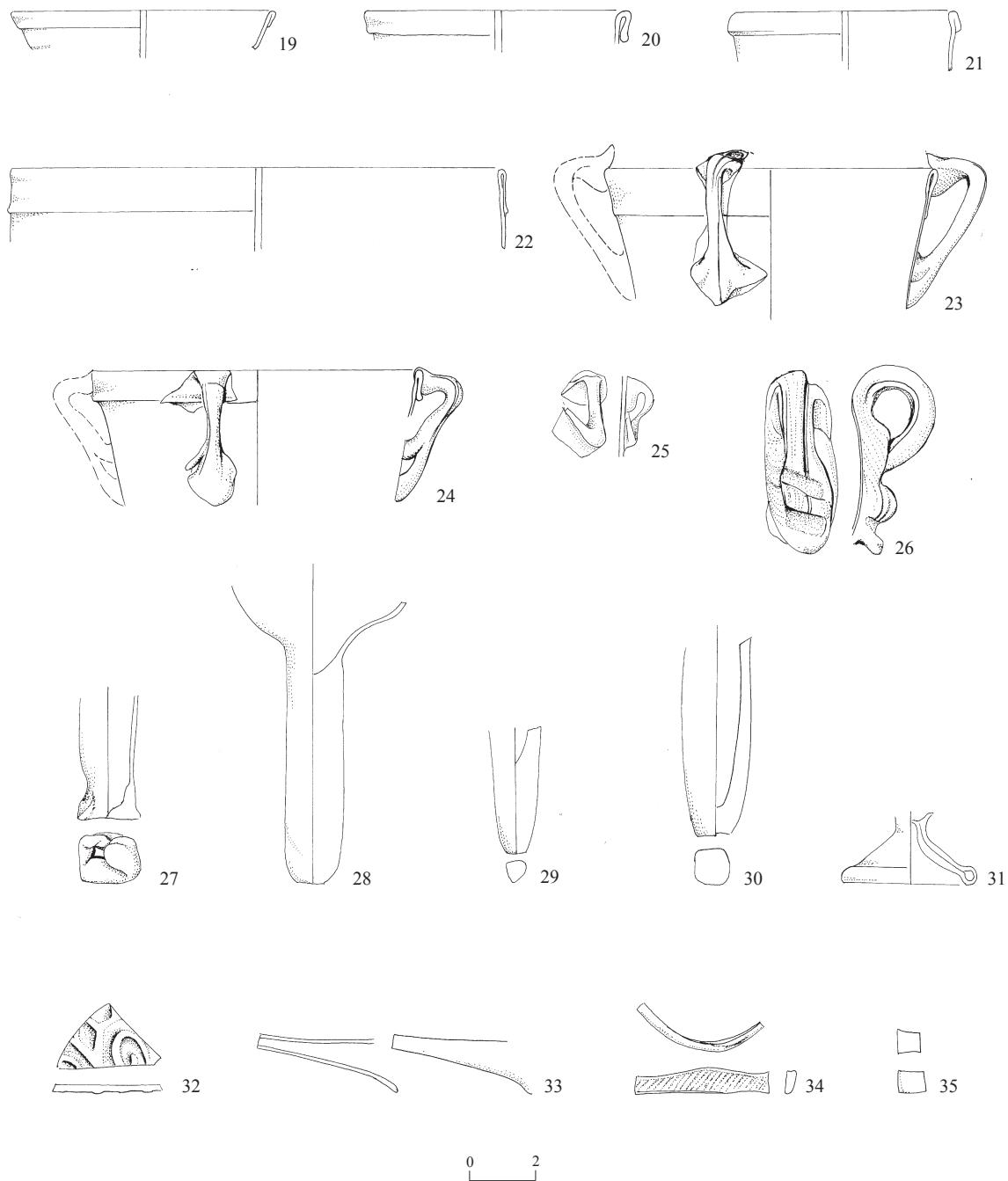
נרות

במכלול שתי קבוצות של נרות: נרות-קערה (מס' 27–19) ונרות כליל (מס' 30–28). בнерות מטיפוס נר-קערה שלושה נרות שליהם ידית אוזן (מס' 23–25) ונר-קערה שלו ידית עגולה, גלית בחחרך (מס' 26). לנרות הכליל רgel ישרה ומוקקה (מס' 28) או ישרה וחלילה (מס' 30) — בר"ג מתארכם לתקופה הביזנטית, עד המאה ה' לסה"ג (בר"ג תש"ל: 182:1, לוח 7–3:40).

נרות-קערה בעלי דופן קעור מעט ושפה פשוكة מקופלת כלפי חזץ ומטה (איור 19:3–22–19). בקבוצזה זו ארבע שפות. לשפות מס' 7, 8 ו-8 ס"מ בהתחמה, והן הוגדרו שפות נרות-קערה על סמך קוטרן.

טיפוס זה של שפות מוכרים מהמאה הג' עד אמצע המאה הד' לסה"ג באתרים בגליל, ובಹם מערה XV בחניתה ומערה I בנחריה (בר"ג תש"ל: 140, לוח 17:31, במערות קבורה ליד כבורי (שטרן וגוריין-רוזן תשנ"ח: איור 6:6, 8) ובג'למה, מן המאה הד' Weinberg and Goldstein 1988:43, Fig. 4-3:26, 30, 31, 34 נרות-קערה דומות נמצאו בקיסריה, מן המאה הד' Israeli 2008:369, No.) עד סוף התקופה הביזנטית (83; באשקלון, מן המאה ה' עד ראשית המאה ה' לסה"ג (Katsnelson 1999:68*, Fig. 1:4) תמר, משלחי המאה הג' עד המאה ה' לסה"ג (Erdmann 1977: Pl. 228, No. 230) של נר-קערה המשיך לתקיים בבית שאן וברומלה Hadad 2005: Pl. 3:57, 66; (Pollak 2007:101, Fig. 1:7).

ביבת המלאכה לזכוכית בביירות, מן התקופה האומית, נמצאו נרות-קערה שליהם שפה מקופלת חזצה ומטה (Foy 2000: Fig. 11:8–17). מזרחן נמצאו כמה קערות מטיפוס זה: בעמאן, Dussart 1998:58, Type BI.1212, Pl. 3:18

אייר. 3. נרות (30–19), גביעין (31) ושותות (32).

מטיפוס נר-קערה שלהם ידיות נמצאו מזרחה לירדן, למשל בגרש, והם מתוארכים לתקופות הביזנטית המאוחרת והאומית (Meyer 1988:205–206, Pl. 10:N-Q ובתל גרש, ותוארכו לתקופות הביזנטית–האומית

המאה זו' לסה"נ (Erdmann 1977: Taf. 1:5b; (3:153–186). בכיריות נמצאו נרות מטיפוס נר-קערית, אולם הידיות הן ידיות סרט מעוגלות שונה מן הידיות המקובלות בארץ (Foy 2000: Fig. 10:2–10).

משיך להתקיים בתקופה האסלאמית הקדומה, מהמחצית השנייה של המאה ה'א עד המאה ה"י"א לס"ג. נרות דומים נמצאו בחמת גדר, מן התקופה הביזנטית המאוחרת והאומנית (Cohen 1997:; בטבירה, Pl. II:15; Lester 1997: Pl. I, No. 9 מהתקופה העבאשית הקדומה, והטיפוס נפוץ Lester 2004:195, 199, Fig. 7.11:142–149 מאוד במהלך המאות ה"י–ה"ז לס"ג) בבית שאן (Fig. 12.2:29 מוכר טיפוס זה בתקופה האומנית, והוא נפוץ מהתקופה העבאשית–הfatimidית עד התקופה Hadad 1998:73–74, Fig.) האובנית–המלוכית (Fig.) 7; 2005:47, Pl. 22:423; Winter 2011:351, תש"ח[א]:46, שורה עלינה באמצע; Pollak 2007:114, Fig. 7; Katsnelson 2012:49*, Fig. 2.40, 41 באזור ירושלים נמצאו נר–קערה שלו בית פתיל בח'ירבת טבליה, וזמן התקופות הביזנטית המאוחרת והאומנית (גורין–רוון תש"א*:91, 3:33, ושם הפניות). בדרום הארץ נמצאו Katsnelson 1999:78*, (, Harden 1962:84, Pl. 20:47, (Fig. 5:5 Patrich 1988:) בנסניה המרכזית ברוחבות שבנגב (Erdmann 1977: (Pl. XII, Nos. 8–13 .(Pl. 1:3–7).

נרות אלו נמצאים עם הכלים שיוצרו בבית המלאכה בביירות (Foy 2000: Fig. 28:14–16). מזרחה לירדן, בגרש, נמצאו נר–קערה שלו צינורית מרכזית מן התקופה הביזנטית המאוחרת ומראסית התקופה האומנית. מאיר מצינית כי נרות כאלה נמצאו גם בהר נבו (Meyer 1988:205, Fig. 10:Q).

27. צינורית מרכזית מוקפלה על עצמה בחלקת החתונן הזכוכית עבה, בגון יוון–תכלול, מחופת בכתמים של בליה כסופה ובצמידה רכה של עפר. קוטר: 1.8 ס"מ.

נרות כליל שלהם רgel גליליית מוצקה (אייר 28:3 – טיפוס זה של נר כליל נדייר בתחום הארץ, והוא נמצא באתרים אחדים בלבד. בבית שאן נמצאו נרות אחדים בלבד מטיפוס זה, וביהם נר מן התקופה האומנית ונר מן התקופות העבאשתי–fatimidית Hadad 2005: Pls. 22, No. 435; 45, (No. 969).

nar כליל יחיד, בעל רgel מוצקה, נמצא בקיסריה, Peleg and Reich 1992: (Fig. 20:1 הארץ נמצא בח'ירבת אט'אהירה Jackson-Tal)

.(Dussart 1998:85, Type BVI. 123, Pl. 15:3–9) ידיות דוגמת ידיות האוזן של נר–קערה מס' 25 נמצאו בגרש במקדרש וזוס ובטל גרש מן התקופה הביזנטית וחלילת המאה זו' לס"ג (Dussart) 1998:82–83, Type BVI. 1221, Pl. 14:25, 26

23. שפה וידית של נר–קערה בעל דופן אלכסונית ושפה שטוחה מוקפלה כלפי חוץ ומטה. ידיות מחוברת בחלקת העליון לשפה ובקצה החתון לדופן הכליל הזכוכית יוקה, מחופת בבליה גירנית לבנה ובצמידה של עפר. קוטר השפה: 9.4 ס"מ. 24. שפה וידית של נר–קערה בעל דופן אלכסונית ושפה שטוחה, מוקפלה כלפי חוץ ומטה. לשפה מחוברת ידיות סרט משולשת בחתון. קצה הדית בולט מעל השפה. יוקה ובה עורקים בצהוב. קוטר השפה: 9.7 ס"מ. 25. ידיות זעירה של נר שקצ' החתון משוק הזכוכית יוקה וכיה בועיות ושרידים של צמידה. גובה הדית: 2.4 ס"מ.

נר–קערה שלו ידיות עגולות (אייר 3:26). – נר–קערה זה מאופיין בשלוש ידיות סרט, העשויה מחוט זכוכית עבה, דמי לו לאלה בחלקון העליון, וקצת מעוגל מהודק אל הדופן בלחיצה כפולה, גלי בחתון. בחפירה בטבירה באזור בית המרחץ שחפר רבני, נמצאו כמה ידיות מסווג זה, המתוארכות לתקופה האומנית (רישון מס' 9). שברים של ידיות דומותמן התקופה האומנית נמצאו בביית Hadad 2005: Pl. 21, Nos. 387–393; Winter 2011:351, Fig. 12.2:26–28 (תשי' ידיות דומות נמצאו בח'ירבת טבליה, וזמן התקופה הביזנטית המאוחרת (גורין–רוון תש"א*:28, 27: 3 א' אייר 3: וא' ושם הפניות). נר מטיפוס זה נמצא ברוחבות שבנגב מן המאות הה'–ה"ז' לס"ג (, Patrich 1988: Pl. XIV, (No. 38 ידיות סרט עגולה של נר–קערה נמצאה במצד חמר (Erdmann 1977: Taf. 3:201) נר–קערה שלם ידיות עגולות, מהודקות במצטט, מן התקופה האומנית, נמצאו בביירות (Foy 2000: (Fig. 27:2, 3

26. ידיות שעשויה חוט זכוכית עבה, משוק ומקופל לצורת לו לאלה, ולה סימת מהודקת אל הדופן בלחיצה כפולה. הזכוכית יוקה בהירה, עבה, מחופת בבליה כסופה ובצמידה של עפר. אורך: 6 ס"מ, רוחב: 2.4 ס"מ, עובי: 6 מ"מ.

נר–קערה שלו בית–פתיל מרכזי (אייר 3:27). – נרות מטיפוס זה מאופיינים בביית–פתיל מרכזי המודבק לבסיס, לעיתים יש לו גם ידיות. בר"ג תיארך טיפוס זה לסוף התקופה הביזנטית (בר"ג תש"ל' 184:16–18, לוח 40:12–16; הטיפוס

בדרום הארץ נמצאו נרות כליל באתרים רבים. באקלון מתחוארך נר כליל ממוצע המאה ה' עד המאה ה'ו' לסה"נ (Katsnelson 1999:79*, Fig.) (5:5). שלושה נרות מניצנה מתוארכים למאה ה'–ה'ו' לסה"נ (Harden 1962: Pl. 20:51, 52, 54; Patrich 1988: Fig. 3, Pl. XIII:14–16; Erdmann 1977: Taf. 1:3, 4, 6, 7). מזרחה לירדן נמצאו נרות כליל באום קיסס מן התקופה הביזנטית (Dussart 1998: BVI.211. Pl. 16:1, 3, 8; Meyer 1988:203–205, Fig. 10:H–L) וכן במקדש זオス בגורש, שם זמנים סוף המאה ה'ו' לסה"נ (Dussart 1998: BVI.211. Pl. 16:6, 7).

29. נר כליל בעל רgel מוצקה כדי שנידישליש מאורך הרגל, החלק העליון חלול. בקצה הרגל צלקת הקטימה של מוט הזוג. הוכוכית עבה, יロקה, מחופת בבליה גירנית. גובה: 3.8. ס"מ.
30. רgel נר כליל חלולה שלה דפנות קמורות. בקצה הרגל צלקת הקטימה של מוט הזוג. הוכוכית יロקה כהה, מחופת בצמידה של עפה. גובה: 5.7. ס"מ.

גבע עין

לגביע (אייר 31:3) בסיס קמור, שפה צנורית ורגל חלולה. טיפוס זה של גבע עין נפוץ באתרים רבים. בסיסי גבעים נמצאו בחמת גדר, מסוף התקופה הביזנטית – ראשית התקופה האומיתית (Cohen 1997: Pl. III:5) ; בטבורה נמצאו בסיסי גבעים מן התקופה האומית עד התקופה הפעאטמית (Lester 2004:173, Fig. 7.2; Amitai-Preiss 2004: Fig. 11.1:7 וראשית התקופה האומית – בית ירח, מסוף התקופה הביזנטית – Delougaz and Haines 1960: Pl. 60:21, 22 Hadad 2005: Pls. 21:401, 411; 45:947–949; Winter 2011:346, Fig. 12.1:5–7, 9; Katsnelson 2014:33*, Fig. 6:3); מה'ירבת אל-בטיה, משלחי התקופה הביזנטית – ראשית התקופה האומית (גורין-רוזן תשס"ו: 29*–32*, אייר 1:7, 6:1).

במרכז הארץ נמצאו גבעי עין מן התקופה האומית ברملלה (Gorin-Rosen and Katsnelson 2005:109, Fig. 3:27; Gorin-Rosen 2010:221, Pl. 10.2:5). בסיסים של גבעי עין, ובهم טיפוס דומה לזה שלפנינו נמצאו בח'ירבת א-ט'אהיריה מן המאה ה'ו' לסה"נ (Jackson-Tal 2012:60*–

2012:68*, Fig. 3:47). דוגמות לנרות כליל בעלי רgel מוצקה לא נמצאו בדרום הארץ, פרט לאקלון, שם נמצאו שני נרות שזמנם התקופה הביזנטית המאוחרת והתקופה האומית (Katsnelson 1999:80*, Fig. 5:6, 7). קבוצה גדולה של נרות כליל בעלי רgel מוצקה נמצאה בית המלוכה בביירות (Foy 2000: Figs. 4:1–5; 6:1–5; 7:1–15) בחל גרש ובעמאן, והם מתוארכים בגרש לסביבות התקופה האומית ולתקופה האומית (Dussart 1998:88, Type BVI 212, Pl. 16:9–10 טל הזכירה במאמרה נר כליל נוסף מאום אל-רסאס (*). Jackson-Tal 2012:68*).

28. רgel נר כליל מוצק שלו דופן ישורה ובסיס של קל עירית. בקצת הרגל צלקת הקטימה של מוט הזוג. הוכוכית יロקה כהה, מחופת בצמידה של עפה. גובה: 8.8. ס"מ.

נרות כליל שלהם רgel חלולה (אייר 30, 29:3). – לנר מס' 29 בסיס מעובה וסיממת עגולה. בשני הבסיסים נראים עקבות קטימה של מוט הזוג. נרות כליל בעלי רgel חלולה מוכרים באתרים רבים בארץ. בצפון הארץ נמצאו נרות כליל בחמת גדר (Cohen 1997: Pl. II, Nos. 16–19) נרות כליל אחדים מן התקופה הביזנטית נמצאו בג'למה Weinberg and Goldstein 1988: Fig. 4-44:388 (Barag 1967: Fig. 16:25) (390) ובשביב ציון קבוצה גדולה של נרות כליל בעלי רgel חלולה מן התקופה הביזנטית נמצאה בקיסריה (Peleg and Reich 1992: Figs. 19, 20 נרות כליל בעלי רgel חלולה מן התקופה הביזנטית Hadad (2005:29, Pl. 22:436–442; Winter 2011:351–352, Fig. 12.2:30) נר כליל מטיפוס זה נמצא בדרום רמלה, ומן התקופה האסלאמית הקדומה (Jackson-Tal 2008:181, Fig. 6.120:6) בחורבת חרמשית ובחרבת א-ט'אהיריה נרות הכליל מתוארכים לתקופות הביזנטית המאוחרת והאומית (וינטר תשנ"ח: 176, אייר 9:2: 17, 9:2) (Jackson-Tal 2012:65*, 68*, Fig. 3:45) נרות כליל רבים נמצאו באבו מערוף (Gorin-Rosen 1999:212, Fig. 2:29) בח'ירבת טבליה (גורין-רוזן תשס"א: אייר 3:35, ושם דיוון והפניות) ובחרבת עדרסה (גורין-רוזן תשס"ח[B]: 127, אייר 3:10) באזוז שפלת יהודה נר מטיפוס זה בחורבת עליין עלית, ומן התקופה הביזנטית–האומית (Katsnelson 2012:49*, Fig. 2:14, 15).

32. שבר זעיר של דופן כלג, מנופח לדפוס בדגם משולב של עיגולים ומעוינים(?). הוכחות דקה, בגוון תכלול, עשרה בכוויות זעירות ומוחופה בכליה גירנית לבנה.

ורוביות של כלי מטיפוס אלמבייך (alembic; Fig. 1:15); (33:3). — זרובובית זו שייכת לכל הנראה לכלי שנועד לזיוקן בתעשייה ביתית; אפשר ששישמש זרובובית של כוס-דרוח לצרכיהם רפואיים. כלים מקובצת זו נמצא בחפירות הכותל בירושלים, כפי אלו היו בשימוש במהלך התקופה האסלאמית, שם שועלה מן הממצאים בטבריה ובכית שאן, שם נמצאו כלים מן התקופות האומית והעבאסיית— Lester 2004: Fig. 7.17:185; Hadad 2005: Pls. 23, Nos. 453–455; 46, Nos. 980, 981;Nos. 980, 981; (Katsnelson 2014:38*, Fig. 7:10 Gorin-Rosen 2010:227, Pl. 10.2:18–21; Jackson-Tal 2012:68*, Fig. 3:51, 52 Lane 1937: Fig. 10, R, (S) (and Pinder-Wilson 2001: Fig.) (and Vichy 2003: Fig. 1:1, 2 Shindo 1992: Fig. 6–10: No. 31).

כלים דומים נמצאו גם בפוסטאט. המחרבים מבדילים בין כוס בעלת זרובובית קטרה — שאotta הם מציעים להזהות כוס-דרוח — לבין כוס בעלת זרובובית ארכאה, שאotta הם מציעים להזהות לכלי(Zyjok) Scanlon and Pinder-Wilson 2001: Fig.) (29:a–f, g (and Pinder-Wilson 2001: Fig. 29:a–f, g).

33. ידית צינורית אופקית של כלי לזיוקן. הידית הופכת צרה לקראת הקצה. זוכותה ירוקה-תכלולה.

צמיד (איור 3) (34:3). — שבר הצמיד מעוטר בצלולוּם אלכסוני רדוד, ועליו קו מתאר גלי. צמידים דומים נמצאו בבית שאן מן התקופות העבאסית— הפטאמית (Hadad 2005: Pl. 47:990, 991) (and Spaer 1988:57, Fig. 6a).

34. שבר צמיד שטוח, מעוטר בצלולוּם אלכסוני ועליו קו מתאר גלי. הוכחות אטומה בצבע שחור-כחול. קוטר: 4.5 ס"מ.

(61*, Fig. 1:15). באוזור ירושלים נמצא בסיס גביע בראש אבו מערוף, ומןו שלהי התקופה הביזנטית — Gorin-Rosen (1999:211, 213, Fig. 2:25 (גבעת המטוס), מן התקופה הביזנטית המאוחרת (גורין-רוזן תשס"א*: 86, איור 2, 15 ושם שנמצא באשקלון ומן המאה הפנויות). גביע יין נמצא באשקלון ומן המאה הח' עד ראשית המאה הח' לסה"ג (Katsnelson) (1999:71*, Fig. 2:12 (ביסיס ורגל של גביע נמצא בניצנה, ותוරכו בין המאות הח'–הו' לסה"ג (Harden 1962: Pl. 20, No. 62).

גביע יין מן המאות הט'–הו' לסה"ג נמצא באל-מין שבسورיה (Lane 1937: Fig. 10, R, (Foy 2000: 1–9 (ובבירית, מן התקופה האומית (Fig. 24, Nos. 1–9 Dussart זה בעמאן, מן התקופה האומית (Dussart 1998:114, Type BIX. 1, Pl. 27:37 (1998:116, Type) (and Vichy 2003: Fig. 1:1, 2 (cc Foy, Picon (Tebtynis) שבדרום פאיום (and Shindo 1992: Fig. 6–10: No. 31).

35. בסיס טבעת ורגל חלולה. הוכחות בגוון תכלול ועליה כתמי בליה גירנית לבנה. קוות: 4.2 ס"מ.

שונות

כלי מנופח לדפוס (איור 3) (32:3). — שבר מס' 32 עשוי וכוכית דקה, האופניית באיכותה ובצבעה לתקופה האומית ועליה דגם המשלב מעוינים ועיגולים(?). כלים מנופחים לדפוס ומעוטרים בדגמים דומים זהה נמצאו באחרים בארץ. בסיס קערה ושבר דופן מן התקופה האומית נמצאו בבית שאן (Hadad 2005: Pl. 4:83, 84) (Shard כלי מן התקופה העבאסית ושבורי כלים מן התקופה האסלאמית הקדומה נמצאו גם כן בבית שאן (Winter 2011:355–356, Fig. 12.3:11; (Katsnelson 2014:42*, Fig. 10:4–6 פורסמו שני שברי דופן מעוטרים בדגם של מעגלים הרכזים, המתוארכים לתקופה האסלאמית הקדומה Gorin-Rosen and Katsnelson 2005:107, Fig. (2:22, 23 (2:22, 23 עלין עליית מן התקופה העבאסית Katsnelson) (2012:55*, Fig. 3:34).

דומה כי קערה מס' 5, העשויה מזכוכית עבה וצוללה פחותה, בגוון צהוב-חום, שייכת לתחלת התקופה העבאאסית, בדומה לכלי זכוכית מתיפורס נר-הקערה שנמצא בטבריה מראשת התקופה העבאאסית (Lester 2004: Fig. 7.11, No. 134). טכניקת העיטור בציירות במלקחים בתקופה העבאאסית, כמו בעקבתה, 8, 9 מתיקיות בתקופה העבאאסית, כמו בעקבתה, איליה ובראהיה-/א-תור, אולם טיפוס הקערות שיך לתקופה האומיתית.

לקבוצת הכלים שלפנינו מקבילות בקבוצות כלים אחרות בתחום הארץ, למשל בחורבת חרמשית (וינטר תשנ"ח), בח'ירבת א-ט'אהיריה (-Jackson 2012 Tal) ובבח'ירבת טבליה (גבעת המטוס). למעט כלים אחדים המעווררים בציירות וכלי שנופח לדפוס, כל הכלים הוכנו בניפוי חופשי, והם כליל יומיום, ללא טיפוסים ייחודיים בצורתם או באיכותם. נראה אם כן, שלמרות מיקומו המרוחק של האתר, אופייה הטיפולוגי של הקבוצה אינה שונה מזו של אחרים בני התקופה, וכי השונה מזו של תכניתם של מרחבי הטיפולוגי והכרונולוגי של הקבוצה שייכת למרחב הטיפולוגי והכרונולוגי של כל הזכוכית מן התקופה. על סמך נתזים אחדים של זכוכית שנמצאו לצד הכלים ושני כלים מעווררים, ניתן להניח כי במרקם היהת הנור ליצור מקומי של הכלים. על סמך שבר מעוות של קערה מעוורת בציירות אפשר להסיק שאומן הזכוכית היה מיומן בתכנית עדיפות זו. מבחינת תיאורך, דומה כי שבר הקערה המעוור בכוורת (מס' 6) ושבר הכלים המנוופח לדפוס (מס' 32) הם הכלים המאוחרים במכלול, וניתן להציג כי תאריכם בעשרות הראשונים של התקופה העבאאסית, בסביבות 750–780 לס"נ. תיאורוך זה מתאים לממצאים האחרים מן האתר: שברים של פכים מעווררים בדפוס, שתיארכם המוקדם ביותר הוא אמצע המאה הח' לסה"נ (ר' פורת, כרך זה: איור 56:2, 1:1), ומtbodyות המתווארכים למאות הט'-הי"א לסה"נ (ר' Ariel and Berman, this volume). נוסף לכך, נמצא בעין בטבתה דינר, הנושא את התאריך 164 להיג'רה/780–785 לס"נ, זמנו של החליף העבאסי השלישי אל-מהדי (158–168 לס"נ; 775–785 לס"נ; משל תשנ"ב).

בסקר שנערך באזורי שדה בוקר נמצאו כתובות סלע ערבית חרוטות, המתוארכות לסוף המאה ה' ותחילת המאה ה"ה (שrown תשנ"ב), ובאזור בקרבת שדה בוקר נמצאו כתובות שמצוין בהן התאריך 165 להיג'רה/782–781 לס"נ (שrown תשנ"א). תיאורוך זה מתאים הכרונולוגיה לשישובים אחרים בנגב ובערבה. צפונית לעין מרזב, במישור הערבה

קוביות פסיפס (איור 3:35). — קוביית פסיפס מזכוכית אופיינית לפסיפסי רצפה ופסיפסי קיר. אין עדויות מבנה לקויה של רצפת פסיפס, אף על פי שבקרבת מקום היה בית מרחץ מן התקופה הרומית.

35. קוביית פסיפס. הזכוכית בגוון כחול-ירוק בהיר, מחופה בצמידה ובכתמים של בליה שחורה. מידות: 5 × 5 × 6 מ'מ.

শברי שימוש. — במקלול שברים של שימוש מרובעות ועגולות (לא אוירו). אחד השברים שטוח ועבה, והוא ככל הנראה חלק מחלון מרובע; הזכוכית יroxka בהירה, עשויה בכוויות ומהופча בכתמים לבנים של בליה גירית. לשבר האחרון (ס' 25) ס"מ קוטר) שפה חלקה, מעוגלת באש; הזכוכית הסרת צבע, עשויה בכוויות זעירות ומהופча בכתמים של בליה כטופה. החלון שולב בשלמותו או בשברים במסגרת טיה. הכנת חלונות בטכניקה זו והשימוש בהם מוכרים לנו מן המאה הד' ואילך Meyer (1988:207–210, Fig. 11:N-S).

শברי שימוש מרובעות ועגולות נמצאו בחפירות העיר בית שאן מן התקופה האומית Hadad (2005:30, Pl. 24:468–478) הערים נמצאו שימוש מרובעות שתוארכו מהתקופה הביזנטית עד התקופה העבאאסית Winter (2011:357–358, Fig. 12.5 פורסמו משביב ציון Barag 1967:69–70). שימוש מרובעות ועגולות נמצאו בקיסריה Peleg and Reich 1992:160) שברי שימוש מרובעות במרכז הארץ נמצאו בדורות ומלחה ובחיות א-ט'אהיריה מן התקופה הביזנטית המאוחרת וראשית התקופה האסלאמית הקדומה Jackson-Tal 2008:183–184, Fig. 6.121; 2012:69*, Fig. 4:54–59, 60, 61). שימוש נמצאו גם בירושלים, בח'ירבת טבליה גבעת המטוס, מן התקופה הביזנטית ומראשית התקופה האומית (גורין-רוזן תשס"א: 92*), ובבח'ירבת עדים, מן התקופה האומית (גורין-רוזן תשס"ח [ב]: 127, ללא אויר). Tipos זה של שימוש נמצא במנזרים ובתאי התבדרות בדרכים סיני, מן התקופה הביזנטית המאוחרת וראשית התקופה האומית Gorin-Rosen 2000:238–240, Fig. 3) והשם דיוון).

דיון

עיקר הכלים במקלול מתוארך לתקופות הביזנטית המאוחרת והאומית. כלים אחדים מאוחרים יותר.

בסקור נמצאה משקולת זכוכית בחוזזה הקלאלית בנהל מיתנן (היימן תש"ז: 122–120; לسطר תש"ז), המתוארכת לזמן של עבד אלמלכ בן יזיד 133–136 להיג'ירה 753–751 לסה"ג, ומכאן שהחדרה המאוחר יותר של המכלול — בעשוריהם הראשונים של התקופה העבאסיית — מתחאים גם לממצא מאוחר דרום הנגב.

מכלול kali הזכוכית מעין מרובה אפשר אפוא להציג טוח של תאריכים, מן שליה התקופה הביזנטית, בסביבות 650 לסה"ג, עד העשוריהם הראשונים בראשית התקופה העבאסית. דומה כי אופי הכלים אינו שונה מאתרים אחרים בתחום הארץ מן התקופה הביזנטית המאוחרת והאומנית. נתזים של גושי זכוכית ושבורי כלים מעותיים שנמצאו באתר עשוים להצביע על תעשייה מקומית.

הצפון, נמצא אתר נחל שחק, שמצוינו תוארכו לתקופה האומנית ולראשית התקופה העבאסית, ולDrvuta החופרים ננטש בראשית המאה ה' לסה"ג (ישראל, נחליאל ובן-מייכאל השנו"ה: 10–11*).

בדרום הערבה, בין עברונה, נמצאו כלי חרס מן התקופה הביזנטית המאוחרת/האומנית, כלים עשויים סטיאטייט ואוטרטוקון המיויחס למאה ה' לסה"ג (רי' פורת, כרך זה: אייר 33).

הישובים באזורי הרמה של דרום הנגב נוסדו באמצע המאה ה' לסה"ג וננטשו בסדרה במחצית השנייה של המאה ה' או בראשית המאה ה' לסה"ג (Avni 1996:55–57). היימן סקר את אזור רמת ברנע שמערב לממצפה רמון והציג לתחarak את טווח ההתיישבות בו החל במאות ה'–ה''ה לסה"ג וכלה בשלהי התקופה האומנית (היימן תש"ז).

הערות

¹ מאמר זה נכתב בשנת 2007 ועודכן לאחרונה לארונות ונתגלה בהפירוט בנימין מוד (רישון מס' 1976/C-26/1996). ונתגלה היום במחני רשות העתיקות (מס' ר"ע 597).

² הכלים נtagלה בחפירות בנימין מוד (רישון מס' 1976/C-26/1996). תודתי ליעל גורין-רוזן על סיועה בעת כתיבתו.

הפניות

- גורין-רוזן י' תש"ו. כלים ואריחי זכוכית מהחפירה בח'רבת אל-בטיה (נ'ט 819). *עתיקות* 53: 29*–36*.
 גורין-רוזן י' תש"ח(א). כלים זכוכית מהחפירות מרמלה. *קדמוניות* 135: 45–50.
 גורין-רוזן י' תש"ח(ב). ממצאי הזכוכית מה'רבת עדסה. *עתיקות* 58: 123–134.
 גורין-רוזן י' תש"ג. חפצי הזכוכית מהתקופות העבאסית והמלומית מרמלה. *עתיקות* 75: 71*–76*.
 היימן מ' תש"ז. ההתיישבות החקלאית ברמת ברנע במאות ה'–ה''ה לסה"ג. *עתיקות* 111–124.
 יינטער ת' תש"ח. כלים זכוכית מהחפירה הרמשית (1988–1990). *עתיקות* 34: 173–177.
 יינטער ת' 2013. ממצאי הזכוכית. בתוך י' ליפשיץ וא' פרייבורג. חורבות כסף (צפו). *חרשות ארכיאולוגיות* – חפירות וסקרים בישראל 125 (19.12.2013) http://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.aspx?id=5425&mag_id=120.

- אבנر ר' תשנ"ח. אילית-אלות: כפר מן התקופה האסלאמית הקדומה. *עתיקות* 36: 21*–39*.
 בר'ג ד' תש"ל. כלים זכוכית בארץ-ישראל בתקופה הרומית והביזנטית. עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית. ירושלים.
 גורין-רוזן י' תשס"א. כלים זכוכית מה'רבת טלליה (גבעת המטוס). *עתיקות* 40: 81*–95*.
 גורין-רוזן י' תשס"ב. כלים זכוכית מהחפירת הצלחה בשטח B2 במגדל. *עתיקות* 42: 27*–31*.
 גורין-רוזן י' 2002. כלים זכוכית. בתוך צ' גל, עורך. ארץ צפון: קובץ מאמרים בארכיאולוגיה של הגליל. ירושלים.
 עמ' 322–288.
 גורין-רוזן י' תשס"ג. ממצא כל זכוכית. בתוך פ' סונטג וא' זילן. חורבות ליקנית. *חדשנות ארכיאולוגיות* – חפירות וסקרים בישראל 114: 120–121.
 גורין-רוזן י' תשס"ד. כלים זכוכית מהחפירה בצרפנד אל-ח'יראך, נס ציונה. *עתיקות* 46: 59–64.

פורת י' כרך זה. בארות-מנהרה ויישובים מהתקופה האסלאמית הקדומה בעברה. שטרן ע' וגורין-דרון י' תשנ"ח. מערות קבורה ליד כבורי. עתיקות 22:1:33. שרון מ' תשמ"ב. כתובות ערביות משדה בוקר. בתק ר' כהן. מפת שדה בוקר מודרנו 13-03 (168) (סקר ארכיאולוגי של ישראל). ירושלים. עמ' 88-87. שרון מ' תשנ"א. כתובות סלע ערביות מהר הנגב. בתוק 12-01 (סקר ארכיאולוגי של ישראל). ירושלים. עמ' 9-36.

ישראל י', נחליאלי ד' ובן-מייכאל י' תשנ"ה. אחר נחל שחק: יישוב מן התקופה האיסלאמית הקדומה בצפון הערבה. עתיקות 14*-1*: 26. לסתר א' תש"ז. משקולת זכוכית מימי עבד-אלמלכ בן יזיד. עתיקות 125: 126-125. לדר-יעקובסון ג' תשנ"ד. זכוכית מצוירת בצבעי בוהק מצור נתן. יישואל — עם וארכ' 83: 90. משל ז' תשנ"ב. יטבתה. בתוק א' שטרן וא' לוינסון-גלבוע, עורך. האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ-ישראל 2. ירושלים. עמ' 579-583. פורת י' תשמ"ח. בארות-מנהרה בעברה. קדמוניות 80-79: 114-106.

- Al-As'ad K. and Stepnowski M. 1989. The Umayyad Sūq in Palmyra. *Damaszener Mitteilungen* 4: 205-223.
- Amitai-Preiss N. 2004. Glass and Metal Finds. In Y. Hirschfeld. *Excavations at Tiberias, 1989-1994* (IAA Reports 22). Jerusalem. Pp. 177-190.
- Avni G. 1996. *Nomads, Farmers and Town-Dwellers: Pastoralist-Sedentary Interaction in the Negev Highlands, Sixth-Eighth Centuries CE* (Supplement to the Archaeological Survey of Israel). Jerusalem.
- Barag D. 1967. The Glass. In M.W. Prausnitz. *Excavations at Shavei Zion: The Early Christian Church*. Rome. Pp. 65-70.
- Barag D. 1983. Glass Vessels. In V. Tzaferis. *The Excavations of Kursi-Gergasa ('Atiqot [ES] 16)*. Jerusalem. Pp. 37-38, 62-63.
- Brisch K. 1965. Das omayyadische Schloss in Usais II: Vorläufiger Bericht über die zweite Kampagne der mit Mitteln der deutschen Forschungsgemeinschaft unternommenen Grabung (Frühjahr 1963). *MDAIK* 20:138-177.
- Carboni S. and Whitehouse D. 2001. *Glass of the Sultans*. New York.
- Cohen E. 1997. Roman, Byzantine and Umayyad Glass. In Y. Hirschfeld. *The Roman Baths of Hammat Gader: Final Report*. Jerusalem. Pp. 396-431.
- Crowfoot G.M. and Harden D.B. 1931. Early Byzantine and Later Glass Lamps. *JEA* 17:196-208.
- Delougaz P. and Haines R.C. 1960. *A Byzantine Church at Khirbat al-Karak* (OIP LXXXV). Chicago.
- Dussart O. 1998. *Le verre en Jordanie et en Syrie du Sud* (Bibliothèque archéologique et historique CLI). Beirut.
- Erdmann E. 1977. Die Glasfunde von Mezad Tamar (Kasr Gehanije) in Israel. *Saalburg-Jahrbuch* 34:98-146.
- FitzGerald G.M. 1931. *Beth-Shan Excavations 1921-1923 III: The Arab and Byzantine Levels* (Publications of the Palestine Section of the

- University Museum of Pennsylvania III). Philadelphia.
- Foy D. 2000. Un atelier de verrier à Beyrouth au début de la conquête islamique. *Syria* 77:239-290.
- Foy D., Picon M. and Vichy M. 2003. Verres omeyyades et abbasides d'origine égyptienne: Les témoignages de l'archéologie et de l'archéométrie. *Annales du 15e Congrès de l'AIHV (New York-Corning 2001)*. Nottingham. Pp. 138-143.
- Gorin-Rosen Y. 1999. Glass Vessels from Ras Abu Ma'aruf (Pisgat Ze'ev East A). *'Atiqot* 38:205-214.
- Gorin-Rosen Y. 2000. Glass from Monasteries and Chapels in South Sinai. In U. Dahari. *Monastic Settlements in South Sinai in the Byzantine Period: The Archaeological Remains* (IAA Reports 9). Jerusalem. Pp. 233-245.
- Gorin-Rosen Y. 2010. The Islamic Glass Vessels. In O. Gutfeld ed. *Ramla: Final Report on the Excavations North of the White Mosque* (Qedem 51). Jerusalem. Pp. 213-264.
- Gorin-Rosen Y. and Katsnelson N. 2005. Glass Finds from the Salvage Excavation at Ramla. *'Atiqot* 49:101-114.
- Hadad S. 1998. Glass Lamps from the Byzantine through Mamluk Periods at Bet Shean, Israel. *JGS* 40:63-76.
- Hadad S. 2005. *Islamic Glass Vessels from the Hebrew University Excavations at Bet Shean* (Qedem Reports 8). Jerusalem.
- Hadad S. 2008. Glass Vessels. In Y. Hirschfeld and O. Gutfeld. *Tiberias: Excavations in the House of Bronzes. Final Report I: Architecture, Stratigraphy and Small Finds* (Qedem Reports 48). Jerusalem. Pp. 167-189.
- Harden D.B. 1962. Glass. In H.D. Colt ed. *Excavations at Nessana (Auja Hafir, Palestine)*. London. Pp. 76-91.
- Israeli Y. 2008. The Glass Vessels. In J. Patrich. *Archaeological Excavations at Caesarea Maritima, Areas CC, KK and NN; Final Reports I: The Objects*. Jerusalem. Pp. 369-418.

- Jackson-Tal R.E. 2008. Glass Vessels. In O. Tal and I. Taxel. *Ramla (South): An Early Islamic Industrial Site and Remains of Previous Periods* (Salvage Excavation Reports 5). Tel Aviv. Pp. 166–184.
- Jackson-Tal R.E. 2012. The Early Islamic Glass Finds from Khirbat el-Thahiriya. *'Atiqot* 71:57*–72*.
- Katsnelson N. 1999. Glass Vessels from the Painted Tomb at Migdal Ashkelon. *'Atiqot* 37:67*–82*.
- Katsnelson N. 2012. The Glass Vessels from Ḥorbat 'Illin (Upper). *'Atiqot* 71:47*–56*.
- Katsnelson N. 2014. The Glass Finds from Bet She'an (Youth Hostel). *'Atiqot* 77:23*–57*.
- Lane A. 1937. Medieval Finds at al-Mina in North Syria. *Archaeologia* 87:19–78.
- Lester A. 1996. The Glass from Yaqne'am: The Early Islamic, Crusader, and Mamluk Periods. In A. Ben-Tor, M. Avissar and Y. Portugali. *Yaqne'am I: The Late Periods* (Qedem Reports 3). Jerusalem. Pp. 202–220.
- Lester A. 1997. Islamic Glass Finds. In Y. Hirschfeld. *The Roman Baths of Hammāt Gader: Final Report*. Jerusalem. Pp. 432–441.
- Lester A. 2004. The Glass. In D. Stacey. *Excavations at Tiberias, 1973–1974: The Early Islamic Periods* (IAA Reports 21). Jerusalem. Pp. 167–220.
- Makhoul N. 1939. Rock-Cut Tombs at el Jīsh. *QDAP* 8:45–50.
- Meyer C. 1988. Glass from the North Theater Byzantine Church, and Soundings at Jerash, Jordan 1982–1983. In W.E. Rast ed. *Preliminary Reports of ASOR-Sponsored Excavations 1982–85 (BASOR Suppl. 25)*. Baltimore. Pp. 175–222.
- Meyer C. 1992. Glass from the 1986 Season. In B. MacDonald. *The Southern Ghors and Northeast 'Arabah Archaeological Survey* (Sheffield Archaeological Monographs 5). Sheffield. Pp. 127–133.
- O'Hea M. 1992. The Glass Industry of Pella and the Decapolis. *Aram* 4:253–264.
- Patrich J. 1988. The Glass Vessels. In Y. Tsafir. *Excavations at Reḥovot-in-the-Negev I: The Northern Church* (Qedem 25). Jerusalem. Pp. 134–141.
- Peleg M. 1994. Bet She'an: A Paved Street and Adjacent Remains. *'Atiqot* 25:139–155.
- Peleg M. and Reich R. 1992. Excavations of a Segment of the Byzantine City Wall of Caesarea Maritima. *'Atiqot* 21:137–170.
- Pollak R. 2003. Early Islamic Glass from Caesarea: A Chronological and Typological Study. *Annales du 15e Congrès de l'AIHV (New York-Corning 2001)*. Nottingham. Pp. 165–170.
- Pollak R. 2007. Excavations in Marcus Street, Ramla: The Glass Vessels. *Contract Archaeology Reports* 2:100–133.
- Scanlon G.T. and Pinder-Wilson R. 2001. *Fustat Glass of the Early Islamic Period: Finds Excavated by the American Research Center in Egypt 1964–1980*. London.
- Sellin E. and Watzinger C. 1913. *Jericho: Die Ergebnisse der Ausgrabungen*. Leipzig.
- Shindo Y. 1992. Glass. In K. Sakurai and M. Kawatoko eds. *Egypt Islamic City: al-Fustat Excavation Report 1978–1985*. Tokyo. Pp. 572–617.
- Shindo Y. 2004. Glassware from the Rāya Site. In M. Kawatoko ed. *Archaeological Survey of the Rāya/al-Ṭūr Area on the Sinai Peninsula, Egypt, 2003*. Tokyo. Pp. 51–53.
- Shindo Y. 2005. Glassware from the Residential Quarter of the Rāya Site in 2004. In M. Kawatoko ed. *Archaeological Survey of the Rāya/al-Ṭūr Area on the Sinai Peninsula, Egypt, 2004*. Tokyo. Pp. 57–61.
- Smith R.H. and Day L.P. 1989. *Pella of the Decapolis II: Final Report of the College of Wooster Excavations in Area IX, the Civic Complex, 1979–1985*. Wooster.
- Spaer M. 1988. The Pre-Islamic Glass Bracelets of Palestine. *JGS* 30:51–61.
- Weinberg G.D. and Goldstein S.M. 1988. The Glass Vessels. In G.D. Weinberg ed. *Excavations at Jalame: Site of a Glass Factory in Late Roman Palestine*. Columbia, Mo. Pp. 38–102.
- Whitcomb D. 1988. *Aqaba "Port of Palestine on the China Sea"*. Amman.
- Winter T. 2011. The Glass Finds. In R. Bar-Nathan and W. Atrash. *Bet She'an II: Baysan. The Theatre Pottery Workshop* (IAA Reports 48). Jerusalem. Pp. 345–362.

THE GLASS FINDS FROM 'EN MARZEV

AYALA LESTER
(Pp. 83*-98*)

The finds from 'En Marzev include some 400 glass fragments, of which 100 body sherds were identified; 40 fragments are illustrated for publication. The glass finds were retrieved from two buildings (see Porath, this volume)—Building 8, to the north of Water System A, and Building 1, to the east of Water System B—and were found alongside pottery, steatite vessels, coins and metal artifacts dating to the seventh–eighth centuries CE.

The glass vessels were freely blown, with the exception of several vessels that were pinched and one mold-blown vessel (Fig. 3:32). The assemblage comprises bowls (Fig. 1), bottles (Fig. 2), oil lamps (Fig. 3:19–30), a wineglass (Fig. 3:31) and several windowpane fragments (not illustrated). Also found were remains pointing to local glass production: glass slags; wide and flat fragments, possibly of the walls of a glass furnace; and two fragments of distorted vessels, including the foot of an oil lamp and the pinched wall of a vessel.

The glass is mostly bluish green, with several exceptions in dark yellow, greenish and olive green, usually covered with white limestone

weathering. One bottle base is made of dark blue glass, and another vessel is made from purple glass.

Parallels for these finds were scarce in the southern regions of the country, including the 'Arava, and therefore, comparisons were sought for at sites throughout the country, as well as in Egypt, Sinai, Transjordan, Lebanon and Syria. It was found that despite the remoteness of the site under discussion, the typology of the glass finds matches that of other contemporary assemblages. The vessels date from the late Byzantine period, around 650 CE, to the first decades of the Abbasid period, c. 750–780 CE, the latest of which are bowl fragment No. 6 and mold-blown vessel fragment No. 32. This date range matches that of the other finds from the site, such as the mold-made jugs and the coins.

CAPTIONS TO ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Bowls.

Fig. 2. Bottles.

Fig. 3. Oil lamps (19–30), wineglass (31) and varia (32–35).